

סוגיה ט: מלאכת יום טוב (18): גריפת התנור וסתימתו

*

רקע

בסוגייתנו שלושה דינים:

א. איסור שבירת חרס וחיתוך נייר לצורך צליית דג.

ב. גריפת תנור.

ג. לישת טיט ומירוחו על פתח התנור כדי לסתמו.

הדין הראשון הוא המשך משנת "אין פוחתין את הנר" [לב], ולא מתחדשים בו יסודות חדשים.

הדין השני והדין השלישי חשובים להגדרת מכשירי אוכל נפש ביום טוב. הדין השני חשוב גם לדיני כיבוי ביום טוב, והדין השלישי חשוב מאוד להבנת דין לישת בשבת. אנו נתמקד בדיני יום טוב ונתעלם מדין לישת בשבת.

להבנת דיון הראשונים בדין השלישי נקדים הקדמה קצרה בהלכות לישת בשבת. נחלקו רבי ורבי יוסי [שבת יח. וקנה:] מהו מעשה החיוב במלאכת לישת. רבי סובר שהנותן נוזל לתוך מוצק [לדוגמא: מים לתוך קמח] מתחייב אף שלא ערבבם יחד. רבי יוסי סובר שאין מתחייבים על נתינת מים אלא רק על ערבוב שני החומרים יחד והפיכתם לעיסה אחת. הגמ' במסכת שבת [יח.] מתלבטת האם רבי ורבי יוסי נחלקו גם בדבר בר גיבול [=עפר, שערכובו עם מים יוצר עיסה הומוגנית], וגם בדבר שאינו בר גיבול [=אפר, שערכובו עם מים אינו יוצר עיסה הומוגנית], או שנחלקו רק בדבר בר גיבול אבל בדבר שאינו בר גיבול רבי יוסי מודה שמתחייבים גם על נתינת מים. עולה מגמ' זו שיש חיוב לישת גם באפר שאינו בר גיבול. הרמב"ם [הל' שבת פ"ח הט"ז] פוסק כנגד מסקנה זו מהגמ' בשבת, ולדעתו אין חיוב לישת בדבר שאינו בר גיבול. מסוגייתנו משמע כשיטת הרמב"ם, והראשונים בסוגייתנו עמלים לבאר את סוגייתנו על פי המסקנה העולה מהגמ' במסכת שבת.

מקורות

א. לב: "מתני' אין שוברין את החרס... אמר רבינא וקטמא שרי"

ב. כח: "דרש רב חסדא ואיתימא רב יוסף אחד סכין שנפגמה... שאי אפשר לעשותו מערב יו"ט"

רש"י כח: ד"ה ואחד גריפת תנור, לב: ד"ה ואין גורפין תנור וכירים, ואם אי אפשר לו כו' מותר

תוס' כח: ד"ה גריפת

מיוחס לשיטה מקובצת כח: ד"ה ואחת גריפת תנור

רא"ש סי' ח

ג. רש"י ד"ה וקטמא שרי

תוס' ד"ה וקטמא
 רי"ף יח. באלפס, "מתני' אין שוברין את החרס... או על הצלי"
 ר"ן ד"ה גמ'
 רא"ש סי' ט
 רשב"א ד"ה וקטמא שרי
 ד. רמב"ם הל' שביתת יום טוב פ"ג ה"י, פ"ד ה"ח
 ה. שו"ע סי' תקז סע' ד, ז ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק כא, מ, מג]
 ס' תקח סע' א

מיוחס לשיטה מקובצת כח: ד"ה ואחת גריפת תנור

ואחת גריפת תנור ביום טוב. פירש רש"י שנופל לתוכו מן הטיח שלו ולא היה יודע מבעוד יום עד כאן. פירוש לפירושו שנופל הטיח ביום טוב והיה בענין שלא היה יודע מבעוד יום שראוי ליפול שאילו כן היה לו לתקן מערב יום טוב ואפילו לר' יהודה אסור. ומה שלא פירש ז"ל לגרוף הגחלים מפני שלא התיר כבוי גחלים אלא גריפת אבנים שאינן בתורת כבוי. וכן פירש ז"ל פרק המביא גריפת תנור וכירים שנופל לתוכן מן הטיח ומן הטפלה. וכן פירש הא דרבא דאמר ליה לשמעיה טוי לי בר אווזא ואזדהר מחרוכא גרוף התנור שלא יהא בו בשוליו דבר הנכוח כגון אריח או אבן שהוסק בתנור שנוגע בצלי ושורפו. וכן הא דאמר ר' חייא לדביתהו ריפתא מעלייתא בעינא פירש ז"ל גרפי התנור והוציאי האריח שלא יגע בפת הנדבק בדפני התנור. ואף על גב דמשמע דלאו גריפת אבנים הוא מדלא קאמר להוציא האריח מכל מקום מדקאמר והוציאי האריח משמע דגריפת טיח וטפלה הוא שתגרפם עד שתוציאם עם האריח. והא דקאמר והוציאי האריח מפני שעיקר צויו על הגריפה לא היה אלא מחמת אותו אריח שנופל. וכבר גלה דעתו פרק יום טוב שחל וכתב המסתפק ממנו חייב משום מכבה וכבוי ביום טוב לא אשתרי ולא אמר ז"ל לא אשתרי אלא לצורך אוכל נפש אלמא סבירא ליה דלא אשתרי כלל. ואי משום ר' יהודה דאמר דבשביל שלא תתעשן הקדרה מותר הא פריק בגמרא דאיהו סבירא ליה כרבנן בהא. כל זה כתב מורי נר"ו. אבל בתוס' התירו לגרוף הגחלים ואף על פי שיכבה מכל הני מימרות כיון שהן לצורך אוכל נפש. והכי איתא בירושלמי דגרסינן התם מצילין גחלים מן התנור לכירה ומכירה לתנור אבל לא מערבית לשחרית. כלומר מן התנור לכירה לצורך אוכל נפש ולשעתו מותר דלא שכיחא בכי הא כבוי כל כך. אבל להצניעם מערב כדי שימצא מהם שחרית וישתמש בהן אסור שהרי יכבו רובם על כל פנים ואין לו לגרום להם כבוי בידים שלא לצורך שעתו.

רשב"א ד"ה וקטמא שרי

וקטמא שרי. פרש"י ז"ל לגבלו ולטוח בו דלאו בר גבול הוא. והקשו עליו דקטמא בר גבול הוא ולא עוד אי לאו בר גבול הוא כ"ש שאסור דמשעת נתינתו במים חייב דשרייתו זהו גיבולו דתנן בפ"ק דשבת אין שורין דיו וכרשינין אלא כדי שישורו מבעוד יום וב"ה מתירין ואמרינן עלה בגמרא מאן תנא נתינת מים לדיו זהו שרייתו אמר רב יוסף רבי היא דתניא אחד נותן את הקמח ואחד נותן את המים [האחרון חייב] דברי רבי ר' יוסי ברבי יהודה אומר אין חייב עד שיגבל א"ל אביי ודילמא לא היא ע"כ לא קאמר ר' יוסי אלא בקמח דבר גיבול אבל דיו דלאו בר גיבול הוא מנתינת מים הוא דלחייב ופריק לא ס"ד דתניא אחד נותן את האפר ואחד נותן לתוכו מים האחרון חייב דברי רבי ר' יוסי ברבי יהודה אומר אינו חייב עד שיגבל. על כן פרשו ז"ל דלאו לגבל את

האפר ולשרוק בו פי תנור קאמר אלא לשרוק באפר יבש, ואינו מחוור בעיני דא"כ מ"ש קיטמא דנקט לימא ועפרא שרי דהא בעפר עסקינן ואמאי שבקיה ונקט קיטמא, ועוד דדבר הלמד מעניינו הוא דהא הכא בגבול טיט עסקינן ועליו היה תמה רבינא היאך אפשר לגבלו ואמר ליה רב אשי דבעפר אסור אלא דאיהו ארקתא דפרת הוא סמיך ועלה קאמרי' דקיטמא שרי דאלמא משמע מה שאסרו בעפר התירו בקיטמא, ולפיכך נראה לי דאפילו לגבלו ביד ממש מותר משום דא"א מעי"ט דמיד מתייבש וכל שא"א מעי"ט מותר דצורך אוכל נפש הוא. ותדע לך דהא אפילו לרב אשי דסמיך ארקתא דפרת היכי שרי והא איכא משום ממרח דמלאכה דאורייתא אלא משום דלא אפשר מעי"ט שרי כנ"ל.

הסבר הסוגיה

"אין גורפין תנור וכירים". [משנה לב:]

משנתנו אוסרת גריפת תנור וכירים. דין זה מובא בגמ' בפרק שלישי, ושם נאמר שדין זה תלוי במחלוקת רבנן ורבי יהודה לגבי מכשירי אוכל נפש. לרבנן הסוברים שמכשירי אוכל נפש אסורים ביום טוב, אסור לגרוף תנור וכירים, לרבי יהודה הסובר שמכשירי אוכל נפש מותרים ביום טוב מותר לגרוף תנור וכירים.

נחלקו הראשונים מהי גריפת תנור:

רש"י [נכח: ד"ה ואחד גריפת תנור, ולב: ד"ה ואין גורפין] מפרש שגורף את הטיח שנפל מדפנות התנור.

המיוחס לשיטה מקובצת [נכח: ד"ה ואחת גריפת תנור] מפרש בשם בעלי התוס' שגורפים הגחלים, ומכבים אותם תוך כדי גריפתם.

תוס' [נכח: ד"ה גריפת] מפרש שמדובר בתנור חדש, שצריך לגרוף את האבנים והעפר שנשארו בו, וגריפה זו אסורה משום מלאכת מכה בפטיש.

לפי הסברו של תוס' גריפת התנור מהוה סיום מלאכת עשיית התנור, ולכן ברור מדוע היתרה ביום טוב תלוי במחלוקת רבנן ורבי יהודה [אולם צריך עיון מדוע מותר לגרוף התנור והרי רבי יהודה מודה שאסור לעשות כלי ביום טוב]. לפי שיטת רש"י ולפי השיטה המובאת במיוחס לשיטה מקובצת צריך להבין מדוע גריפת תנור תלויה במחלוקת רבי יהודה ורבנן הרי הגריפה מונעת חריכת האוכל, והיא בכלל מלאכת אוכל נפש המותרת ביום טוב.

כדי לענות על שאלה זו ניתן להגדיר "מלאכת אוכל נפש" בשלוש דרכים:

א. מלאכת אוכל נפש היא מלאכה המיועדת להכנת אוכל בלבד. כשלמלאכה יש תוצר נוסף, המלאכה אינה מוגדרת כמלאכת אוכל נפש אלא כמכשירי אוכל נפש. גריפת התנור אינה תורמת לאפיה הנוכחית בלבד, אלא לכל האפיות שיאפו בתנור, ולכן היא מוגדרת כמלאכה המכשירה את התנור לאפיה [הדרך לבחון מהי מלאכת אוכל נפש ומהם מכשירי אוכל נפש היא בבחינת התוצאה, אם התוצאה חד פעמית (אוכל שנאכל ונגמר), המלאכה מלאכת אוכל נפש, אם התוצאה רב פעמית (תנור שניתן להשתמש בו לאפיות נוספות), המלאכה מכשירי אוכל נפש].

ב. מלאכת אוכל נפש היא מלאכה המכונה בצורה ישירה את האוכל. כשהמלאכה יוצרת תשתית להכנת האוכל, היא אינה כלולה במלאכת אוכל נפש אלא במכשירי אוכל נפש. גריפת התנור אינה משמשת בצורה ישירה להכנת האוכל, אלא רק יוצרת תשתית לאפיה [הדרך לבחון מהי מלאכת אוכל נפש היא האם המלאכה הכרחית בכל מצב, או שהיא נובעת מבעיה מקומית]. ג. כל מלאכה התורמת להכנת האוכל מוגדרת כמלאכת אוכל נפש, אבל מלאכה המסירה היזק המפריע להכנת האוכל היא מכשירי אוכל נפש. גריפת התנור אינה תורמת לאפיה אלא מונעת חריכת האוכל ולכן אינה מלאכת אוכל נפש. לקמן בדיון על סתימת התנור נראה מהי הנפקא מינה בין הדרכים הללו.

הגמ' [לב:] אומרת שאיסור המשנה לגרוף התנור הוא רק כשאפשר לאפות ללא גריפה אבל כשלא ניתן לאפות ללא גריפה מותר לגרוף ביום טוב. מסביר רש"י, שהמשנה אליבא דרבנן, והגמ' אליבא דרבי יהודה, ומודה רבי יהודה במכשירי אוכל נפש שאי אפשר לעשותם מערב יום טוב.

הרמב"ם פוסק כרבנן, ואף על פי כן פוסק [פ"ג ה"י] כסוגייתנו שמותר לגרוף התנור כשאי אפשר לאפות ללא גריפה. את פסק הרמב"ם ניתן להבין באחת משתי דרכים:

א. הוא סובר שהגריפה של סוגייתנו שונה מהגריפה שבפרק שלישי. בפרק שלישי הוא מפרש כתוס' שגורף אבנים ועפר מתנור חדש, גריפה זו מוגדרת כמכשירי אוכל נפש והיא אסורה. בסוגייתנו הוא מפרש כרש"י או כמיוחס לשיטה מקובצת, וגריפה זו מוגדרת לדעתו כמלאכת אוכל נפש.

ב. הרמב"ם מפרש שחילוק הגמ' בין אפשר לאפות ללא גריפה לאי אפשר לאפות ללא גריפה הוא חילוק בין מכשירי אוכל נפש למלאכת אוכל נפש. כשאפשר לאפות ללא גריפה, הגריפה אינה הכרחית לאפיה ולכן מוגדרת כאפיה לתיקון התנור. כשאי אפשר לאפות ללא גריפה, הגריפה מיועדת בראש ובראשונה לאפיה ולכן מוגדרת כמלאכת אוכל נפש.

המיוחס לשיטה מקובצת [כח: ד"ה ואחת גריפת תנור] מסביר שרש"י פירש גריפת טיח ולא גריפת גחלים מפני שהוא סובר שאסור לכבות אף לצורך אוכל נפש. המתיר לכבות לצורך אוכל נפש מתיר גם גריפת גחלים. הבנה זו עולה גם מדברי הרא"ש [ס"ח] אבל הוא מסייגה. הרא"ש פוסק: "הך גריפה דשמעתין מיירי כשנפל לתוך התנור מן הטפילה והטיח של תנור. ואין צריך כל כך בגריפה זו אלא שיהא הפת נאה שלא יגע בפת ושלא יגע בצלי ויחרך ואפילו הכי התירוה דאין בה אלא איסור טלטול בעלמא. אבל גריפה שלנו שמכבין את הגחלים אפשר שלא היו מתירין הני אמוראין בשביל פת. אבל בתנורין שלנו אי אפשר לאפות כלל בלא גריפה הלכך מותר ואפילו לרבנן דכיבוי לצורך אוכל נפש מותר אף לרבנן". הרא"ש סובר שאסור לכבות גחלים כשהכיבוי מונע חריכת האוכל, ומתיר לכבות כשהכיבוי מאפשר בישול. דברי הרא"ש אינם ברורים, והרי מותר לעשות מלאכה לצורך שיפור האוכל ומדוע אסור לעשות מלאכה המונעת חריכת האוכל? נראה לפרש שהרא"ש לשיטתו [פ"ב ס"י יט] שמלאכת כיבוי אינה מלאכת אוכל נפש, ומותר לעשותה רק כשהיא

הכרחית ליצירת האוכל [מכאן ניתן להוכיח כפשטות הבנת המגן אברהם שעדיף להבעיר אש חדשה ולא לכבות אש קיימת, ולא כאגרות משה הסובר שאין חילוק בין מלאכת כיבוי למלאכת הבערה].
המאירי [כב. ד"ה אע"פ שהותרה הבערה] סובר שאסור לכבות לצורך אוכל נפש, ולכן הוא [ד"ה אמר המאירי המשנה השביעית] מפרש שמותר לגרוף גחלים כשאי אפשר לאפות ללא הגריפה רק מפני ש"אינו מכבה בידים וכיוצא בזה לצורך אוכל נפש מותר".

"אמר ליה רבינא לרב אשי אמר לן רב אחא מהוצל דמר שרקין ליה תנורא ביומא טבא אמר ליה אנן ארקתא דפרת סמכינן והני מילי הוא דצייריה מאתמול אמר רבינא וקטמא שרי".
[גמ' לב:]

הגמ' אומרת שאסור לגבל טיט כדי לסתום את התנור ביום טוב, אבל מותר לסתום בטיט מגובל, ומותר לגבל אפר ולסתום בו. נחלקו הראשונים בהסבר ההבדל בין גיבול טיט לבין גיבול אפר:

הרמב"ם [הל' שבת פ"ח הט"ז] סובר שחיוב לישא יש רק בדבר בר גיבול, אפר אינו בר גיבול, ולפיכך אין בו חיוב לישא.

הרשב"א [ד"ה וקטמא שרי] סובר שסתימת התנור היא מכשירי אוכל נפש שמותר רק כשאי אפשר לעשותם מערב יום טוב. לטיט לוקח זמן רב להתייבש, ולכן ניתן להכינו בערב יום טוב, אפר מתייבש בזמן קצר, ולכן לא ניתן להכינו בערב יום טוב [לפי פירושו קטמא שרי רק כשאין לו טיט].

הר"ן [יח. באלפס ד"ה גמ'] סובר שסתימת התנור היא מלאכת אוכל נפש, ומותר לעשותה אפילו כשאפשר לעשותה מערב יום טוב. גיבול הטיט אסור מדרבנן מפני שנראה כמגבל לבנין, אפר אינו מתאים לבנין ולכן מותר לגבלו לצורך אוכל נפש.

תוס' [ד"ה וקטמא] סובר שכל גיבול אסור ביום טוב, וקטמא מותר מפני שהוא סותם באפר בלבד ללא מים [עיין ברא"ש הסברים נוספים מדוע קטמא מותר. כל ההסברים הללו הולכים בכיוונו של התוס'].

מדברי הראשונים עולה מחלוקת בהגדרת מלאכת אוכל נפש, הר"ן סובר שסתימת התנור מלאכת אוכל נפש, והרשב"א סובר שסתימת התנור מכשירי אוכל נפש. הרשב"א סובר שגם גריפת התנור וגם סתימתו מוגדרות כמכשירי אוכל נפש מפני שהן אינן יוצרות בצורה ישירה את האוכל אלא רק מסייעות ליצירתו. הר"ן סובר שגריפת התנור מוגדרת כמכשירי אוכל נפש מפני שהיא מתקנת את התנור, אבל סתימתו מיועדת לצורך אפיה זו בלבד, ולכן היא מלאכת אוכל נפש.

הרמב"ם סובר כרשב"א שסתימת התנור מוגדרת כמכשירי אוכל נפש, ופוסק כרבנן שמכשירי אוכל נפש אסורים ביום טוב. שיטת התוס' אינה ברורה, מדוע הוא אוסר סתימת התנור והרי הוא פוסק כרבי יהודה שמכשירי אוכל נפש מותרים ביום טוב. אולי התוס' לשיטתו [כב. ד"ה ההיא]. שאין מורין הלכה כרבי יהודה בכל מכשירי אוכל נפש, ולכן אין להורות לסתום התנור.

סיכום

בסוגייתנו נאסר לגרוף התנור ולגבל טיט לצורך סתימתו. מותר לגרוף התנור כשאי אפשר לאפות ללא גריפה, ומותר לגבל אפר לסתימת התנור.

הרשב"א סובר שגריפת התנור וסתימתו מוגדרות כמכשירי אוכל נפש מפני שאינן מייצרות את האוכל אלא רק יוצרות את התשתית להכנתו.

הר"ן סובר שגריפת התנור מוגדרת כמכשירי אוכל נפש וסתימתו מוגדרת כמלאכת אוכל נפש. ניתן לפרש שגריפת התנור מתקנתו, וסתימת התנור אינה מתקנתו אלא רק מסייעת בהכנת האוכל. ניתן לפרש שגריפת התנור מסלקת היזק, וסתימתו מגבירה את חום התנור ומסייעת לאפיה.

הרמב"ם סובר שגריפה מותרת כשאי אפשר לאפות בלעדיה, וסתימת התנור אסורה. אולי דעתו ששתיהן מכשירי אוכל נפש, אבל סתימה מלאכה גמורה, וגריפה כיבוי כלאחר יד.

השיטה מקובצת מדייק מרש"י שאסור לגרוף גחלים מפני שאסור לכבות לצורך אוכל נפש. הוא מתיר לכבות לצורך אוכל נפש ולכן מתיר לגרוף גם גחלים. הרא"ש סובר שגריפת גחלים מותרת רק כשאי אפשר לאפות ללא גריפתם, וגריפת טיח מותרת אף כשהגריפה רק מונעת חריכת האוכל. המאירי סובר שאסור לכבות לצורך אוכל נפש, ומתיר גריפת גחלים רק מפני שאינו מכבה בידים.

הלכה

השו"ע [סי' תקז סע' ג] פוסק כשיטת הרא"ש שמותר לגרוף טיט החורף את הלחם והצלי, ומותר לגרוף גחלים רק כשאי אפשר לאפות ללא גריפתם.

השו"ע [סע' ז] פוסק שמותר לסתום התנור בטיט מגובל או לגבל אפר ולסתום. המשנה ברורה [סקמ"ג] פוסק שהמחמיר כר"ת, שלא לגבל אפילו אפר, תבוא עליו ברכה.